

ชาวนากับการสูญหายของพันธุ์ข้าวพื้นเมือง

สุรพล ทองมีค่า

สุรพล ทองมีค่า
อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านห้วยโลด
จังหวัดขอนแก่น

Mr. Suraphon Thongmekha
Principal, Ban Huaylod School, Khon Kan

Thai Farmers and the Disappearance of Traditional Rice Varieties

Rice is food from the heaven, deep-rooted in the Thai life since more than 5,000 years ago. It has greatly influenced the history and economy of the country, and the lives of its people; from the people who traveled around to search for a homeland until it settled down in a natural rice-growing area to be now known as Thailand, and from growing rice purely for consumption to growing rice for trade, both domestic and international.

Thailand is rich in natural resources for producing food that could feed the world. There are numerous indigenous varieties of rice (more than 3,000) found in various regions of the country. Rice growing used to be based on harmony between the variety, the environmental condition, and the crop season—part of the local wisdom of the farmers who can determine the particular variety that is suitable to a given environment and the appropriate time of

planting. Traditional farmers did not use insecticides or chemical fertilizers, and had no debts. They usually planted their rice in small plots staggered over time, to avoid having to harvest all at the same time, thus allowing for maximizing the use of family labors and their water buffaloes.

With the country's attempt to industrialize and compete in the global economy, however, the target of rice farming has changed to 'trading' rather than for home consumption. This change in focus has drastically altered the way of life of the Thai farmers: new improved varieties, new technologies and mechanization have been adopted, more rural people have moved to non-farm work in the cities, more 'selling out' of the rice farms, and the emergence as 'half rural - half urban' type community. Government's policies have contributed much to these changes.

This paper summarizes farmers' views of their respective personal experience and their plights to cope with these changes.

ผู้เขียนจัดเวทีเสวนากลุ่มย่อยร่วมกับชาวบ้าน พูดคุยเรื่องรวบรวมการทำนา และการประกอบอาชีพทำมาหากิน

เครือข่ายเกษตรทางเลือก อ. พล จ. ขอนแก่น เข้าร่วมเวทีเสวนาเรื่อง การรื้อฟื้นพันธุ์ข้าวพื้นเมือง การรักษาข้าวหอมมะลิ ที่ ร.ร. บ้านกุดตาไก้ ต. สายนางรั้ง อ. นาकु จ. กาฬสินธุ์

ถ้าเอ่ยถึงชนบทเรามากจะนึกถึงสังคมชานนาซึ่งเป็น พื้นฐานของสังคมและวัฒนธรรมไทยมาช้านาน ไม่ว่าจะสังคม ไทยจะเป็นสังคมศักดินา ไพร่ทาส สมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือ ทุนนิยมประชาธิปไตย สังคมไทยจะมีคำกล่าวที่ว่า “ในน้ำมี ปลาในนามีข้าว” หรือ “ชานนาคือกระดูกสันหลังของชาติ”

ในอดีตกาลที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทยประกอบอาชีพเกษตรกรรมมาตั้งแต่ สมัยบรรพบุรุษ และเกษตรกรรมที่สำคัญของประเทศไทยก็คือ “การทำนาข้าว” ซึ่งเหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศของ ประเทศไทย ในความเป็นจริงชานนาของไทยไม่ได้ประกอบ อาชีพหรือทำการเกษตรเพียงอย่างเดียวหนึ่งเป็นหลัก แต่ ชาวนาจะประกอบอาชีพหลายๆ อย่างไปพร้อมกัน นอกจาก ทำนาปลูกข้าวไว้กินในครอบครัว ขายหรือแลกเปลี่ยนกับ สินค้าที่จำเป็นอย่างอื่นแล้วชาวนายังต้องทำการประมงตาม ฤดูกาล ทอผ้า หาของป่า ล่าสัตว์ รวมทั้งออกไปทำงานทำ นอกภาคเกษตรอีกด้วย

ข้าวกับชานนาคือสายใยแห่งชีวิต

ข้าวเป็นอะไรที่แนบแน่นกับชีวิตคนไทยเนิ่นนาน มากกว่าห้าพันปีมาแล้ว หลักฐานไม่เพียงแต่พบที่ โนนกทา อำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น หากยังมีการค้นพบแถบเผา ที่ผสมอยู่ในดินที่นำมาทำเป็นภาชนะดินเผาที่บ้านเชียงจังหวัด อุดรธานีอีกด้วย ข้าวมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อประวัติศาสตร์

เศรษฐกิจ และสังคมไทย จากชุมชนเร่ร่อนเป็นชุมชนตั้งรกราก จากบ้านมาเป็นเมือง และจากการทำนาเพื่อกินมาเป็นการ ผลิตเพื่อส่งออก ข้าวไทยเป็นสายใยชีวิตที่แปรเปลี่ยนไปเป็น อย่างมากในช่วงไม่กี่ทศวรรษ

เทือกเถาเหล่ากอของข้าว

เมื่อกว่า 60 ปีที่ผ่านมา กรมเกษตรและกรมการ ประมง ได้จัดตั้งแผนกข้าวขึ้นในกองการขยายกลีกรวม กระทั่งสถาปนาเป็นกรมการข้าวในเวลาต่อมา ทั้งนี้เพื่อให้ ดูแลและพัฒนาการทำนาในยุคใหม่ จากนั้นได้ร่วมกับกรม กลีกรวมเป็นกรมวิชาการเกษตรและกองการข้าว ในสังกัด กรมวิชาการเกษตรใหม่ได้เปลี่ยนเป็นสถาบันวิจัยข้าว มี ศูนย์วิจัยทำหน้าที่วิจัยข้าว และธัญพืชเมืองหนาวทั้งหมด 6 แห่ง กระจายอยู่ทั่วประเทศ

และจากหน่วยงานนี้ในปัจจุบันมีการรับรองพันธุ์ข้าว เพื่อใช้เป็นพันธุ์ส่งเสริมเกือบ 60 พันธุ์ อาทิ ข้าวนาสวน ชลประทาน เช่น กข. 1 - กข. 25 สุพรรณบุรี 60 พิษณุโลก 60 - 2 ข้าวนาสวนนาปีภาคเหนือ เช่น เหลืองใหญ่ 148 เหนียวสันป่าตอง เหนียวเหมยหนอง 62 ส่วนข้าวนาปีใน อีสานมี ข้าวดอกมะลิ 105 ข้าวปากหม้อ 148 ชุมแพ 60 น้ำสะกวย 19 เหนียวอุบล 1 เหนียวหางยี 71 และที่เหมาะสม กับนาปีภาคกลาง เช่น แก้วรวง 88 ขาวตาแห้ง 17 พทุมธานี 60 พิษณุโลก 60 - 2 นางมลเอส 4 เหลืองประทิว 123

ชาวบ้านหนองแวงโลกพระ บ้านหนองแวงโคตร อ. พล จ. ขอนแก่น จัดทำบุญในเดือนยี่ (เดือน 2) ของทุกปี

ชาวบ้านช่วยกันคัดเลือกพันธุ์ข้าวปลูก

นอกจากนี้ยังมีข้าวขึ้นน้ำ กข. 17 กข. 19 หันตรา 60 ตะเภาแก้ว 161 นางฉลอง ปิ่นแก้ว 56 เล็บมีอนาง 111 ในส่วนของข้าวไร่ที่ปลูกได้ในที่ดอนและตามไหล่เขามี พันธุ์เจ้าฮ่อ ดอกพะยอม กุ้งเมืองหลวง และชีวแม่จัน สำหรับภาคใต้ พันธุ์ส่งเสริมคือ กข. 13 แก่นจันทร์ พัทลุง 60 นางพญา 132 เฝือกน้ำ 43 และพวงไร่ 2

ณ วันนี้เราอาจไม่รู้จักข้าวเจ้าพันธุ์เหลืองทอง พวงนาค เก้ารวง ขาวตาอู๋ ผักเสี้ยน ขาวนางเนย ตะเภาแก้ว เล็บมีอนาง น้ำรู้ สุดยอดพันธุ์ข้าวของภาคกลาง รวมถึงพันธุ์ข้าวกาหวินเล็บนก ข้าวหอมลูกแดง ข้าวพื้นเมืองถิ่นนิยมภาคใต้ในเขตนาลุ่มเมืองกระบี่ ปัตตานี สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช และพัทลุง

และเช่นกันเราอาจลืมเลือนไปแล้วว่าในภาคอีสาน มีข้าวเจ้าพันธุ์ท้องถิ่นดี ๆ อย่างพันธุ์เจ้าขอย เมืองปลายทางหมากจอก รากไผ่ อีเขี้ยวอนท่ง และข้าวเหนียวพันธุ์ขี้ตม งาช้าง ปล้องแก้ว ขาวดอ อีเซ ขาวน้อย ขาวหลวง สาวลิ้มย่าง กำผาย รวมทั้งพันธุ์เหลืองใหญ่ และนางฉลอง

คล้ายกับพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิที่มีหลายคนอาจไม่รู้ว่าจะดั้งเดิมนั้นเป็นพันธุ์ข้าวหอมชั้นยอดของอำเภอบางคล้า ท่งเมืองต่ำของแปดริ้ว รับรู้แล้วว่าข้าวขาวดอกมะลิ

105 เป็นข้าวดีราคาแพงในตลาดโลก หากคนไทยได้กินแค่ข้าวผสม

ปฐมเหตุแห่งการสูญหายพันธุ์ข้าวดั้งเดิมของชาวนา ข้อมูลจากการศึกษา

ภาคกลางเป็นที่ราบลุ่มที่สามารถทำการเพาะปลูกได้โดยอาศัยน้ำหลากจากแม่น้ำและน้ำฝนธรรมชาติ ดังนั้นจึงเป็นบริเวณที่คนเพาะปลูกและตั้งถิ่นฐานมาช้านาน เมื่อประเทศไทยเริ่มเปิดประตูการค้ากับต่างประเทศอย่างจริงจัง หลังจากทำสนธิสัญญาบาวริง ปี พ.ศ. 2398 ภาคกลางเป็นภาคที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวทางการค้ามากที่สุด การเปลี่ยนแปลงจากการปลูกข้าวเพื่อเลี้ยงตนเองเป็นการปลูกข้าวเพื่อขาย (ส่งออก) ที่เริ่มจากภาคกลางที่มีพื้นที่เหมาะสมแก่การปลูกข้าวมีเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่ขนข้าวไปสู่กรุงเทพฯ ได้สะดวก

ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพของไทยเองพึ่งพาลงชาวนาถูกระบบตลาดบังคับให้ทำการผลิตเพื่อแลกเปลี่ยนเมื่อข้าวเปลี่ยนมูลค่าใช้สอยมาเป็นมูลค่าแลกเปลี่ยนผูกพันในตลาดโลก ในยุคเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจแบบใหม่นี้ชาวนามีความยากลำบากมากดังที่เห็นได้จาก

บันทึกของพระยาสุริยวัตร นักเศรษฐศาสตร์ไทยคนแรกซึ่งเคยดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังสมบัติ ซึ่งกล่าวไว้ว่า

“ชาวนาที่ยากจนขัดสนด้วยทุน ต้องออกแรงทำงานแต่ลำพังตัวด้วยความเหน็ดเหนื่อย เวลาทำงานเสียบียงอาหารและเครื่องนุ่งห่มก็ต้องซื้อเขามาโดยเสียราคาแพง หรือต้องกู้เงินเขาก็ต้องเสียดอกเบี้ยอย่างแพง เมื่อเกี่ยวได้ผลแล้วไม่มีกำลังและพาหนะพอจะขนไปจากลานนวดจะได้ราคาต่ำเท่าไรก็ต้องยอมขาย มิฉะนั้นจะไม่ได้เงินใช้หนี้เขาตามสัญญาเมื่อขายได้เงินแล้วก็ต้องนำไปใช้หนี้จนหมด ไม่พอจะไปซื้อเครื่องบริโภคมาเลี้ยงชีพ ปีหน้าทำนาก็ต้องเป็นหนี้เขาต่อปี หนี้ใหม่ทับถมหนี้เก่าเพิ่มขึ้นทุกที แรงที่ได้ออกไปด้วยความเหน็ดเหนื่อย ตกแดดตากฝนก็ไม่ก่อให้เกิดทรัพย์แก่ตน เท่ากับออกแรงทำประโยชน์ให้กับผู้อื่นฝ่ายเดียว”

ดร. พอพันธ์ อุยยานนท์ ได้เขียนถึง “ประวัติการค้าข้าวของไทย” ในเอกสารเผยแพร่ลำดับที่ 2 ของมูลนิธิข้าวไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2545 หน้า 5 - 18 แสดงให้เห็นว่า นับแต่ปี 2398 เป็นต้นมาข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่มีความสำคัญมากขึ้นตามลำดับและนับแต่ต้นทศวรรษที่ 2400 ข้าวได้กลายเป็นสินค้าส่งออกมากที่สุดของไทยและไทยได้กลายเป็นผู้ส่งออกรายใหญ่ของโลกนับแต่นั้นเป็นต้นมา

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของ จักรทิพย์ นาดสุภา แสดงให้เห็นว่า “ภาคอีสานเป็นภาคที่มีการผลิตแบบพอยังชีพของหมู่บ้านคงตัวอยู่ในอัตราส่วนที่มากที่สุด” นับตั้งแต่หลังปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 (เริ่มต้นปี พ.ศ. 2435) จนถึงการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2504 เนื่องจากอีสานไม่มีการคมนาคมทางน้ำที่สำคัญ การค้าทางไกลในระยะก่อนมีทางรถไฟจึงต้องใช้วิธีหาบและเกวียน พ่อค้าทางไกลในอีสานยุคแรกเป็น “กุลา” ยุคต่อมาเป็นพ่อค้าจีนซื้อของป่าเช่น หนังกวาง หนังกวาง ตากแห้ง กระดุกวัวควาย งาช้าง ครั่ง หวาย เม็ดละหุ่ง แล้วหาบใส่เกวียนบรรทุกมาที่นครราชสีมา จากนั้นนครราชสีมา ก็หาบข้ามดงพญาเย็นมายังกรุงเทพฯ

โดยรวมสังคมชาวนาทั่วภาคอีสานนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมาช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่ประเทศไทยได้

ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นแผนแม่บทของประเทศ เป้าหมายการพัฒนาประเทศคือ การพัฒนาให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ผู้เขียนได้ร่วมกับศูนย์อาสาสมัครญี่ปุ่นประจำประเทศไทย (Japan International Volunteer Center-Thai) องค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสาน (กป/อพช อีสาน) และเครือข่ายเกษตรทางเลือกภาคอีสานได้ทำการศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจของชุมชนในพื้นที่อำเภอพล 9 หมู่บ้าน เมื่อเดือน เมษายน 2542 จนถึงปัจจุบัน คือ บ้านยานาง บ้านโนนแต้ บ้านหนองแวงโลกพระ บ้านหนองแวงโคตร บ้านหนองหญ้าปล้อง บ้านหนองบัว บ้านเก่าจิว บ้านชัยพัฒนา บ้านโสกนกเต็น โดยการศึกษาใช้รูปแบบการสัมภาษณ์ ชุมชนละประมาณ 20 - 25 ครอบครัว การระดมความคิด เวทีเสวนากลุ่มย่อย 10 - 15 คน ชุมชนละ 4 - 5 เวที และนำข้อมูลที่ได้ เปิดเวทีประชาคมเพื่อสังเคราะห์ข้อมูลให้สมบูรณ์ โดยผู้เขียนทำงานในภาคสนามร่วมกับนักพัฒนาเอกชน 3 คน

จากการศึกษาพบว่า ช่วงก่อน พ.ศ. 2500 ความมั่นคงด้านทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน สภาพแวดล้อม แหล่งน้ำ สัตว์ป่า มีความอุดมสมบูรณ์ของทั้ง 3 ชุมชน จึงทำให้วิถีการผลิต เป็นวิถีที่ตอบสนองตนเอง ครอบครัว และชุมชน เป็นประการสำคัญ และยังสามารถพึ่งตนเอง ด้านปัจจัยสี่ เพราะ

- สังคมชุมชนในอดีต มีวิถีชีวิตที่พึ่งตนเองได้ และมีภูมิปัญญาของชุมชนเอง
- มีปัจจัยการผลิตที่ใช้แรงงาน วัว ควาย และแรงงานมนุษย์เท่านั้น
- มีแหล่งอาหารตามธรรมชาติและตามหัวไร่ปลายนาน การปลูกหม่อน เลี้ยงไหม ทอผ้า จักสาน ใช้เอง
- มียารักษาโรค จากสมุนไพร และ หมอพื้นบ้าน หมอยา
- มีระบบเครือญาติ และวัฒนธรรม ฮีต คอง ที่เป็นจารีตและประเพณีที่ควบคุมสังคมหมู่บ้าน (มีความสุข มีความอบอุ่น ร่มเย็น เป็นสุข) ไม่สะดวกแต่สบาย

ช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 ที่ผ่านมา แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ส่งผลกระทบต่อวิถีการผลิต

และโครงสร้างการผลิตแบบยังชีพ ไปสู่การผลิตและการค้า และส่งออกโดยมีกลไกตลาดเป็นตัวควบคุม ได้ก่อให้เกิดปัญหาทำให้สภาพแวดล้อมที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ คือ แร่ ป่าไม้ แหล่งน้ำทางธรรมชาติ ได้ถูกนำมาใช้สำหรับการพัฒนาด้านสาธารณูปโภค เช่น การสร้างฝาย ไฟฟ้า ทางรถไฟ ถนน เป็นต้น สร้างระบบการคมนาคมที่สะดวก เพื่อกระตุ้นให้เกิดการขยายพื้นที่เพื่อเพิ่มการผลิตสำหรับส่งออก การสร้างทัศนคติให้เชื่อในลัทธิการบริโภคนิยม ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตที่เคยผลิตเพื่อตอบสนองตนเอง และครอบครัว มาเป็นการผลิตเพื่อเงินตราและส่งออก การผลิตโป มั่น อ้อย เป็นต้น เพิ่มหรือขยายพื้นที่อย่างมากมาย วิถีการผลิตดังกล่าว ทำให้ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตด้าน เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี ยาเคมี และรถไถ ที่ต้องลงทุนเพื่อการผลิต เช่น การจ้างงานในไร่นา จากที่เคยขอแรงโดยการ

ลงแขกอย่างสมัยก่อน ความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ เช่น ภาวะฝนแล้งติดต่อกันหลายปี ภาวะการผลิตไม่ได้ผลติดต่อกัน ปัญหาราคาผลผลิต ภาวะหนี้สินของเกษตรกร ภาวะการขยายแรงงานยังเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพฯ หรือต่างประเทศ เกิดขึ้นจนบางแห่งกลายเป็นหมู่บ้านร้าง เพราะเหลือแต่คนแก่ คนเฒ่า และเด็ก ส่วนวัยแรงงานก็ไหลเข้าสู่เมือง ขณะเดียวกัน ภาวะการบริโภคที่พึ่งภายนอกกลับสูงขึ้น

ข้อมูลจากชาวบ้าน

ในส่วนของ การพูดคุย สัมภาษณ์ การสังเกต การเข้าร่วมกิจกรรม การเสวนา ทำให้สามารถเจาะลึกทุกประเด็นที่เกี่ยวกับครอบครัว ชุมชน และความคิดเห็น ต่อจากนี้ขอหยิบข้อมูลเกี่ยวกับการทำนาและการทำมาหากิน ที่ชาวบ้านได้บอกเล่ามานำเสนอดังนี้

พ่อเสาร์ - แม่วิไล ขอดคำ

แต่เดิมทำนา อาศัยแรงตนเอง แรงควายเป็นหลัก อาศัยปุ๋ยคอกใส่ना ปลูกผัก เลี้ยงเป็ด ไก่ หมู ต่อมาเมื่อลูกๆ โตขึ้น อยากให้ลูกได้สบายเป็นเจ้าเป็นนาย เพื่อพ่อแม่จะได้ พึ่งพาอาศัย จึงเริ่มส่งลูกเรียนต่อมัธยม โดยส่งไปเรียนในตัวอำเภอ ส่งลูกเรียนมัธยมถึง 7 คน ต่อๆ กันปีละคนต้อง ขายควายและข้าว

พอปี 2515 ผู้ใหญ่บ้านบอกให้ไปประชุมที่หอประชุม อำเภอพล มีชาวบ้านจำนวนมากไปฟังคำชี้แจงเรื่องการ ทำนาโดยใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ คือ กข 6 และให้ใช้ปุ๋ยเคมีควบคุม ไปด้วย ข้าวจะไ้งามและเพิ่มผลผลิตต่อไร่มากขึ้น มีชาวบ้าน

ทำตามจำนวนหนึ่งโดยได้รับแจกพันธุ์ข้าวและปุ๋ยตัวอย่าง มาลองใส่กล้าดู ปรากฏว่ากล้าเขียวงามทันใจดี ชาวบ้าน หลายคนเริ่มหยิบยืมเงินไปหาซื้อปุ๋ยมาใช้กัน พ่อยังไม่ทำตาม เขา ยังใช้ข้าวคอบองแล้ว ข้าวปลาชีวิต ข้าวดำผาย และข้าว อีข้าวใหญ่ เวลาเก็บเกี่ยวเสร็จเอาไปขายเขาก็ไม่รับซื้ออีก เกษตรอำเภอบอกว่าเวลาเก็บข้าวใส่ยุ้งฉางปนกันทำให้ข้าว แข็งไม่อ่อนนุ่ม ด้วยความอยากได้ขายข้าวส่งลูกเรียนหนังสือ จึงเลิกใช้พันธุ์ข้าวของตนเองไปใช้พันธุ์ข้าว กข 6 และเริ่มใช้ ปุ๋ยแต่นั้นมา จนถึงปี 2537 จึงค่อยๆ ละ ลด เลิก หันมาทำ เกษตรผสมผสาน

แม่วิไล บอกว่าลูก 7 คนที่ส่งเรียนหนังสือ ไปทำงาน ในโรงงานมีครอบครัวที่กรุงเทพฯ ไม่มีใครจะมาทำนาช่วยเหลือ ลูก 2 คนที่ทำนาเพราะไม่ได้เรียนต่อชั้นมัธยม ก็แต่งงาน ไปมีครอบครัวและยังทำนา เตี่ยวันนี้นตนเองแก่แล้ว ทำนา ไม่ได้ ต้องอาศัยลูกส่งเงินมาให้จ้างเขาทำนาให้

พ่อเสาร์เสริมอีกว่าเตี่ยวันนี้นในเครือข่ายผสมผสาน 4 อำเภอในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งพ่อเสาร์เป็นประธานได้มีการ พูดคุยกันและจะรื้อฟื้นการทำนาแบบยังชีพ โดยอาศัยพันธุ์ ข้าวพื้นเมืองให้กลับคืนมาให้ได้

ปัจจุบันก็ยังใช้ควายไถนาอยู่ แต่ละวันก็ยังเอาควายไปเลี้ยงในทุ่งนา ในหมู่บ้านมีพ่อคนเดียวที่ทำนาโดยอาศัยแรงควาย

ลูกๆ เมื่อโตเป็นหนุ่มสาวก็ไปทำงานที่กรุงเทพฯ ทำงานในโรงงานมีครอบครัวที่นั่น เมื่อมีลูกก็ส่งมาให้พ่อแม่เลี้ยงแทน เดี่ยวนี้พ่อเลี้ยงหลาน 3 คน นานๆ เขาถึงจะมาเยี่ยมสักทีแต่เขาก็ส่งเงินมาให้ใช้ประจำ ลูกๆ ทำนาไม่เป็นเลย พ่อไม่อยากให้เขามาทำนาหรอก มันลำบากขายข้าวก็ไม่พอจะได้ใช้สอยในครอบครัว ถ้าไม่มีลูกทำงานหาเงินมาให้ก็คงอดตาย

ปี 2546 นี้พ่อทำนาไม่ไหวเพราะแก่แล้วลูกก็ไม่กลับมาทำเพราะรับจ้างรายได้ดีกว่า

พ่อสูบใบเล้าอย่างยี่ดยาว

แม่ตาบอกว่าที่นามีน้อย และส่วนใหญ่พื้นที่นาก็เป็นที่ดอน ถ้าปีใดฝนแล้งก็ได้ข้าวไม่พอกินคุ้มปีต้องอาศัยเงินจากลูกส่งมาให้ซื้อข้าว อยากได้พันธุ์ข้าวเก่าๆ มาปลูกเหมือนเดิม แต่ไม่รู้จะไปหาที่ไหน ข้าวพันธุ์พื้นบ้านมีน้ำหนักมาก เม็ดเต็มใหญ่ หุงขึ้นน้ำดี ถ้าใส่ปุ๋ยวิทยาศาสตร์เหมือนทุกวันนี้คือจะงามดี ทุกวันนี้ ปลูกข้าวพันธุ์ กข 6 และข้าวหอมมะลิ

แม่ตาเล่าต่อว่า คนทุกวันนี้ทำนาเพียง 4 - 5 วัน ทั้งจ้างไถ และ ตานา จ้างเกี่ยวค่าแรงก็แพง เวลาจะเอาข้าวปลูกไว้ทำพันธุ์ก็ไม่มีการคัดเลือกที่ดีเลย มกง่าย ทำนาพอให้เสร็จเร็วๆ จะได้หนีจากบ้านไปหารับจ้าง หางานทำที่กรุงเทพฯ

หรือพันธุ์ข้าวพื้นเมืองจะกลับมา?

รู้จักพ่อบุญเต็ม ชัยลา ปราชญ์ชาวบ้านรุ่นใหม่ จังหวัดขอนแก่น

พ่อบุญเต็ม ชัยลา เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2490 ปัจจุบันอายุ 56 ปี เกิดที่บ้านดงบัง ตำบลคอนนิม อำเภองาวใหญ่ จังหวัดขอนแก่น เป็นลูกคนที่ 4 ของนายหลง และนางจอม ชัยลา หลังจบจากชั้น ป. 4 ที่โรงเรียนวัดบ้านดงบัง ก็มาช่วยพ่อแม่เลี้ยงวัวควายตามท้องไร่ท้องนา พอโตเป็นหนุ่มก็ช่วยพ่อแม่หาบของไปขายที่เมืองพล โดยการบรรทุกเกวียนไปถึง 15 กิโลเมตร

ปี 2508 แต่งงานกับนางหนูเรียน จันทาทุม ชีวิตหลังแต่งงานราบรื่นดี มีลูกชาย 2 คน หญิง 1 คน รวมเป็น 3 คน ต่อมาแยกออกจากเรือนของพ่อตา ด้วยความขยันและประหยัดอดออม ทำให้สะสมทุนซื้อนาได้เพิ่มเติมเป็น 3 แปลงกว่า 50 ไร่

จากดงบังเป็นดงหมด

นับตั้งแต่ปี 2394 ที่พ่อขุน หนูเพี้ย ได้อพยพจากร้อยเอ็ดมาสร้างบ้านที่ดงบังขณะนี้ เพราะเห็นว่ามีความอุดมสมบูรณ์ พื้นที่ป่าดงบังมีห้วยหนองเหี้ย และหนองโนไหล

- 1 พ่อบุญเต็ม ชัยลา
ปราชญ์ชาวบ้านรุ่นใหม่ จังหวัดขอนแก่น
- 2-3 ศูนย์การเรียนรู้มหาวิทยาลัย ภูมิปัญญาไทย อีสานคืนถิ่นที่บ้านพ่อบุญเต็ม ชัยลา

ผ่าน จึงตัดสินใจสร้างบ้านที่นี่และตั้งชื่อว่า ดงบัง เพราะเป็น หมู่บ้านที่เหมือนมีป่ามาบัง

หลังปี 2500 เป็นต้นมา ความอยากรวย อยากมีเงิน ได้ครอบงำความคิดคนทั่วประเทศ ทั้งรัฐบาล นายทุน และ ตัวชาวบ้านเอง การให้สัมปทานตัดไม้ในรูปแบบต่างๆ ร่วมกับการตัดไม้ของชาวบ้านเอง เพื่อบุกรุกถางพงเพื่อแลกเป็น โฉนดที่ดินทำให้ป่าไม้ลดลงจนดงบังกลายเป็นดงหมด อาหารการกินและปัจจัย 4 เริ่มหายากขึ้นทุกที่ สภาพดินเริ่ม เปลี่ยนไป พอตกมาถึงปี 2527 ฝนเริ่มไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดสภาพฝนแล้งทำนาไม่ได้ผล จึงก่อให้เกิดอาชีพใหม่ใน หมู่บ้าน คืออาชีพรับจ้าง คนพากันอพยพออกไปขายแรงงาน งานนอกหมู่บ้าน พ่อบุญเต็มก็หนีไม่พ้น ต้องรับเหมาสร้าง บ้านไปทั่วทั้งหลังเล็กหลังใหญ่ หลังเล็กก็ 8,000 บาท หลัง ใหญ่หน่อยก็ 12,000 บาท ในที่สุดงานก่อสร้างหมดก็ต้อง อพยพไปทำงานกรุงเทพฯ ได้ค่าจ้างวันละ 120 บาท ยิ่งทำ ยิ่งจนยิ่งทำยิ่งเป็นหนี้ ลูกหลานแตกกระจายไปคนละทิศ ละทาง ทั้งไว้แต่เด็กๆ และคนแก่ในหมู่บ้าน คนในชุมชน รวมตัวกันไม่ได้เพราะต่างคนต่างมีภาระ

สารพัดเหตุผลที่จะไม่ทำ

ปี 2532 โครงการเพื่อความอยู่รอดของเด็ก ที่มูลนิธิ ศุภนิมิตสนับสนุนงบประมาณให้ไปศึกษาดูงานตามที่ต่าง ๆ ระยะเวลาๆ พ่อบุญเต็มก็ไม่ได้สนใจมากนักยังไปรับจ้าง ก่อสร้าง ไปๆ มาๆ ในที่สุดได้มีโอกาสไปร่วมดูงานกับเพื่อน บ้านจำนวน 15 คน ความคิดเริ่มเปลี่ยนไป ครั้งแรกๆ ไป ดูงานพ่อทองดีและพ่อทัศน เมื่อดูงานเสร็จตอนเย็นกลับมา สรุปรายการดูงาน สมาชิกก็บอกว่าเราทำเหมือนพ่อทองดีไม่ได้ หรอกเพราะเราไม่มีห้วย ต่อมาได้ไปดูเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรผสมผสานจนมีขนาดใหญ่ สมาชิกก็สรุปบทเรียนว่าเราทำไม่ได้หรอกเพราะเราไม่มีห้วย ไปพูดขนาดนั้น

เมื่อไปดูงานพ่อชาลี มาระแสง ที่อำเภोजเจริญ ซึ่ง ขุดดินกันน้ำจนมีน้ำมากมายจนมีความอุดมสมบูรณ์มาก ก็พากันสรุปว่าเราทำแบบพ่อชาลีไม่ได้หรอกเพราะเราไม่มี ส่อมน้ำ แบบพ่อชาลี

เมื่อไปดูงานพ่อมหาอยู่จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งมี ลักษณะใกล้เคียงกัน แต่สมาชิกก็สรุปว่าเราไม่มีเงินที่จะขุด สระได้แบบพ่อมหาอยู่แต่ก็ได้ข้อคิดที่ดี

ชาวบ้านอดทนไปปักดำ จากการรวมกลุ่มช่วยเหลือแรงงานกันของกลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านดงบัง อ. แวงใหญ่ จ. ขอนแก่น

การรวมกลุ่มช่วยเหลือแรงงานกันเกี่ยวข้าวของชาวบ้านกลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านดงบัง อ. แวงใหญ่ จ. ขอนแก่น

ในที่สุดได้มาดูที่บ้านสระคูณ ภายใต้การนำของ พ่อผาย สร้อยสระกลาง ซึ่งบ้านนี้ไม่มีห้วย ไม่มีส่อมน้ำ ขุด สระด้วยมือ สานมุ้งก็เอง เทียนี่ทุกคนหมดคำหาเหตุผลให้ ตนเองอีกต่อไป กลับจากดูงานทุกคนหันหลังใส่กัน มุ้งหน้า ลู่นา ตัดไม้ไผ่สานมุ้งก็ ขุดสระด้วยมือเดินตามแนวทางที่พ่อ ผายชี้แนะไว้ เสียงพ่อผายดังก้องในหัวใจทุกคนว่า “ฟังตนเอง ฟังตนเอง และฟังตนเอง ทุนแม่ของเราให้มาแล้ว 10 นิ้ว นิ้ว ละล้านก็ 10 ล้าน ไม่ต้องไปหาพึ่งใครอีก”

เจริญตามรอยพระยุคลบาทสร้างเครือข่าย ภูษาคี 1 ล้านครอบครัวทั่วภาคอีสาน

จาก 15 คนในปี 2533 ทุกวันนี้สมาชิกบ้านดงบังได้ขยายขึ้นเป็น 61 ครัวเรือนที่กำลังทำอยู่ทำกิน สู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองจากบ้านดงบังได้ขยายสู่หมู่บ้านอื่นๆ ทั่วอำเภอเวียงใหญ่ ถึง 14 หมู่บ้าน นอกจากนั้นในจังหวัดขอนแก่น เครือข่ายการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเอง ยังได้ขยายผลออกไปยังอำเภอเวียงน้อย อำเภอพลและอำเภอบลรัตน์ ได้ร่วมกันตั้งสหกรณ์ร่วมใจชาวขอนแก่น โดยมีพ่อบุญเต็ม ชัยลา เป็นประธาน และออมทรัพย์เพื่อช่วยสมาชิกชุดสระน้ำ วิ่งดำเนินการได้หลายร้อยสระ

ปัจจุบันเครือข่ายได้ขยายไปอำเภออื่นๆ ในจังหวัดขอนแก่นเช่นบ้านแฮด ภูเวียง ชนบท พระยืน รวมทั้งจังหวัดใกล้เคียง เช่น กลุ่มโคราชนเหนือ ได้แก่ ประทาย บัวใหญ่ เป็นต้น

การได้ร่วมเรียนรู้กับเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน ทำให้เห็นอนาคตของเครือข่ายการพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเอง 1 ล้านครอบครัวทั่วภาคอีสาน ที่จะมาร่วมมือร่วมใจกันภูษาคีภูแผ่นดิน สร้างสภาพดินดำ น้ำชุ่ม ป่าอุดมสมบูรณ์ ปลอดภัยเพื่อคืนน้ำใสๆ ให้ฝูงปลา คืนป่างามๆ ให้ฝูงนก เพื่อแผ่นดินไทยอันเป็นที่รักยิ่งของเรา

นั่นคือเรื่องราวที่พ่อบุญเต็ม ได้บอกเล่าพอสังเขป พอฟังเล่าต่ออีกว่าเมื่อก่อนทำนาพอได้อยู่ได้กินมีข้าวไว้แลกเปลี่ยน พริก ปลาร้า พืช ผักอื่นๆ กิน ถ้าเหลือก็ไว้ทำบุญพอได้แจกจ่ายพี่น้อง เลี้ยงเปิดเลี้ยงไก่ ไม่รู้จักเอาไปขาย ถ้าปีใดได้ข้าวมากเก็บไว้ค้ำปีเป็นข้าวเก่า ก็เอาไปเททิ้งที่สวนหม่อน ให้เป็นปุ๋ย เกษตรอำเภอเอาปุ๋ยเคมีมาหลอกล่อให้เราใส่กล้าก่อนเมื่อเราเห็นกล้างามทันใจ ได้ถอนไปปักดำไว้ ก็เลยเฮโลซื้อมาใส่ข้าว พอเลิกใช้ปุ๋ยเคมีมาหลายปีแล้วเดี๋ยวนี้ทำนาพอให้ได้กินในครอบครัวเท่านั้น ไม่ทำนาเพื่อให้ได้ขายถึงทำขายก็ขาดทุน ยากจนเป็นหนี้สินตลอด ลูกทุกคนให้อยู่ช่วยทำงานเกษตร หัวเด็ดตีนขาดไม่ให้เป็นข้าราชการหรือทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม เป็นทาสเขา ตนเองทำแต่คนอื่นรวย ลูกทุกคนของพ่อบุญเต็มก็ภูมิใจที่ได้เป็นเกษตรกรการพัฒนาชุมชนระหว่างสมาชิกด้วยกันและกับเครือข่ายต่างๆ

เครือข่ายของพ่อบุญเต็มสามารถหาสายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองเก็บสะสมไว้ได้ถึง 27 สายพันธุ์ และสมาชิกบางส่วนก็เริ่มลงมือทำนาแบบเก่าดั้งเดิมกันบ้างแล้ว

การรวมกลุ่มช่วยเหลือแรงงานกันนวดข้าว ของกลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านดงบัง อ. เวียงใหญ่ จ. ขอนแก่น

พ่อข้าวปลูก พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของชาวอีสาน ที่เครือข่ายของพ่อบุญเต็ม ชัยลา เก็บไว้เพื่อทำพันธุ์

ผู้เขียนมิใช่ นักวิชาการหรือนักเขียนบทความพิเศษ
ใดๆ เป็นเพียงคนทำงานอาศัยอยู่ในชนบทมีพี่น้องญาติมิตร
เป็นชาวนามาแต่บรรพบุรุษหลายร้อยปี ได้ทำงานร่วมกับกลุ่ม
อยู่กับชาวนามาตลอด 30 ปีเพื่อหาทางออกที่ดีกว่าในการ
ยกระดับการทำนาข้าวให้มีชีวิตที่ดีขึ้น ข้อมูลที่นำมาเล่าไว้ใน

ที่นี้มาจากประสบการณ์ตรง หวังว่าคงจะเป็นประโยชน์พื้นฐาน
ในการทำความเข้าใจเรื่องราวบางส่วนของพี่น้องชาวนาที่
ผูกพันอยู่กับข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของคนไทยมาชั่วนาน
และคงพอจะช่วยให้ผู้อ่านสามารถวินิจฉัยถึงการสูญเสีย
พืชพันธุ์ของตนเองในส่วนของข้าวพันธุ์พื้นเมืองได้ในที่สุด

อ้างอิง

ระวีร์ บุญดวง และสมพล อุซชิน, ข้าวและธัญพืชเมืองหนาว
พันธุ์ดี. 59, พันธุ์ สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร
2533.

จักรทิพย์ นาดสุภาและคณะ เศรษฐศาสตร์ไทย, สำนักพิมพ์
สร้างสรรค์, 2524, น. 279

ข้าว อาหารและการค้า เอกสารเผยแพร่ลำดับที่ 2 ของ
มูลนิธิข้าวไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช
2545 น. 5 - 18

จักรทิพย์ นาดสุภา เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพ-
มหานคร, สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527. น. 84 - 86

ข้อมูลสัมภาษณ์

พ่อบุญเต็ม ชัยลา

เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2490 ปัจจุบันอายุ 56 ปี อยู่บ้าน
เลขที่ 68 หมู่ 4 บ้านดงบัง อำเภอเวียงใหญ่ จังหวัดขอนแก่น
สมรสกับแม่หนูเรียน ชัยลา มีลูกชาย 2 คน หญิง 1 คน
ปัจจุบันเป็นประธานเครือข่ายเกษตรกรทางเลือกภูมิเวศน์
ขอนแก่นใต้-โคราชเหนือ ได้รับยกย่องเป็นปราชญ์ชาวบ้าน
จำนวน 10 ท่าน ซึ่งมีเครือข่ายพหุภาคีอีก 102 ท่าน

พ่อเสาร์ - แม่วิไล ขอดคำ

พ่อเสาร์เกิดที่บ้านหนองม่วงใหญ่ ตำบลเก่าจัว
อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น ปัจจุบันอายุ 75 ปี แต่งงานกับ
แม่วิไล ขอดคำ มีบุตรธิดารวม 9 คน ทำการเกษตร
2 คน อีก 7 คนไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม เริ่มทำ
การเกษตรผสมผสานในปี 2537 ปัจจุบันเป็นประธานกลุ่ม
เกษตรกรผสมผสานธรรมชาติอำเภอพล มีสมาชิกในเครือข่าย
24 หมู่บ้าน และยังเป็นประธานเครือข่ายเกษตรกรผสมผสาน
4 อำเภอคือ อำเภอพล อำเภอเวียงน้อย อำเภออุบลรัตน์
อำเภอเวียงใหญ่ จังหวัดขอนแก่น

พ่อคำ - แม่ใจ ไชยรส

เกิดเมื่อวันที่ 16 เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2480 ที่
บ้านหนองแวงโสภพระ อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น แต่งงาน
กับแม่ใจที่บ้านห้วยโจด ม. 1 ตำบลโนนข่า อำเภอพล จังหวัด
ขอนแก่น มีลูกชาย 3 คน ลูกสาว 3 คน รวม 6 คน
ลูกชายทำงานบริษัททั้งหมด ลูกสาว 3 คน แต่งงานหมด
แล้วมีैयाเรือนและประกอบอาชีพทำนา

พ่อสุบิน เทียบศรี

เกิดเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2473 ปัจจุบันอายุ 73 ปี
ที่บ้านหนองแวงโสภพระ สมรสกับแม่ตา เทียบศรี มีลูกชาย 1
คน ลูกสาว 2 คน ทุกคนแต่งงานหมดแล้ว ประกอบอาชีพ
ทำงานในบริษัทที่กรุงเทพฯ ทุกคนมีลูกได้เอามาให้พ่อสุบิน
แม่ตา เลี้ยง 3 คน อายุ 2 ปี 6 ปี และ 13 ปี